

УСНІ НАРАТИВИ ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ 1947 РОКУ УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ: ТЕМАТИЧНА СПЕЦИФІКА

Леся Халюк

УДК 801.81:314.745(438=161.2)“1947”

У статті подано тематичний аналіз усних оповідань-спогадів українців, яких унаслідок операції «Вісла» в 1947 році було переселено на північно-західні землі Польщі.

Ключові слова: фольклор, усні оповідання, операція «Вісла», національна ідентичність.

In the article, there is a thematic analyze of the oral narratives-remiscences of the Ukrainians which have been resettled to northern and western regions of Poland in 1947 owing to Operation Vistula.

Key words: folklore, oral narratives, Operation Vistula, national identity.

Одним з важливих факторів збереження ідентичності й самобутності етнічних груп, який духовно їх формує, історично об'єднує, є усні народні оповідання-спогади. На перший погляд, певною антиномією може здатися твердження деяких науковців про те, що консолідація етнічної групи в умовах переселення є найраціональнішим, найдієвішим інструментом для життєво необхідної адаптації, а отже, для входження окремих одиниць етнічної групи в усі структури нового середовища. Насправді ж при «вростанні» певної особи в нові соціальні, економічні, політичні умови життя її етнічна група стає базою та опорою в подоланні труднощів, пов'язаних зі складним процесом при звичаювання до нового середовища і повноцінного функціонування в ньому. У цьому дають змогу переконатися і розповіді переселенців.

Як «початковий етап “поетизації” дійсності» [17, с. 6] усні нарративи виникали вслід за подіями 1947 року. Короткі, емоційно навантажені розповіді про хід переселення та життя українців-переселенців на західних і північних землях Польщі звучали лише в тісному колі родичів та однодумців, адже саме родина є тим середовищем, де часто повторюються історії про переселення, цікаві, а часом жахливі, епізоди життя на новому місці.

Благодатним ґрунтом для виконавців усних оповідань про переселення 1947 року є зустрічі однодумців, колишніх учасників цих подій. Загальна налаштованість таких зібрань на

сприйняття інформації, що стосується переселення, сприяє частому відтворенню відповідних розповідей-спогадів, варіюванню їхніх окремих епізодів, деталей тощо. Громадські організації, навколо яких групуються колишні переселенці, також є своєрідними анклавами усної оповіді про міграції 1945–1946 та 1947 років.

До недавнього часу в офіційній польській історіографії панував погляд, згідно з яким причиною переселення українців вважалася потреба ліквідації діяльності українського національного визвольного руху, що його всіляко підтримувало українське цивільне населення. Підтвердження цього знаходимо в «Директиві про роз'яснювальну роботу серед переселеного українського населення» («Dyrektywa w sprawie działalności wyjaśniającej wśród przesiedlonej ludności»), яку було розіслано на початку акції «Вісла» до всіх військових частин, що брали участь у проведенні переселення. Наголос у ній робився на тому, що переселення українців проводиться з метою захисту населення «від терору банд» [23, с. 138]. Але зміст аналізованих нами оповідань ставить цю версію під сумнів.

Гелена і Шимон Бвоншчаки (обоє — уродженці с. Чертижне Кросненського пов.) розповідають: «Byliśmy podejrzani o współpracę z Ukraińską Powstańczą Armią. Poza tym oskarżono nas o zamordowanie polskiego generała — Karola Świerczewskiego. Mówiono o nas straszne rzeczy, same kłamstwa. Mówiono, że Lemkowie w swoich

wioskach chronią członków UPA. W Czertyżnym nikt nie współpracował z UPA, a przyjęto to jako powód wysiedlenia». («Нас підозрювали у співробітництві з Українською повстанською армією. Крім того, нас звинуватили у вбивстві польського генерала Карла Сверчевського. Про нас говорили страшні речі, суцільну брехню. Казали, що лемки у своїх селах переховували вояків УПА. У Чертижному ніхто не співпрацював з УПА, але це було використано як привід для виселення») [33, с. 36].

Варто зазначити, що й до сьогодні незначна частина польських дослідників дотримується погляду, що метою переселення українців у 1947 році на північно-західні землі була саме ліквідація загонів УПА [25; 30; 32]. Утім, як свідчать усні оповідання, переконання та настрої українців стосовно «тих із лісу» були різними і часто протилежними. Зокрема, на Західній Лемківщині ставлення до УПА було негативним, проте коли почали поширюватися чутки про виселення, ситуація кардинально змінилася. Іноді навіть лемки, які не вважали себе українцями, починали вбачати у вояках УПА оборонців.

Акція «Вісла» була спрямована проти всіх українських родин, незалежно від ступеня їхньої лояльності й політичної орієнтації щодо Польської держави. Акція, в основі якої було заперечення будь-яких прав людини та яка мала намір знищити духовні корені українського народу шляхом його тотального виселення, охопила територію 19 500 км² — Лемківщину, Надсяння, Холмщину та Підляшшя. Таким чином, унаслідок переселення більшість українців сьогодні проживає у вищезазначених воєводствах, хоча деякі компактні та змішані поселення залишилися на південному сході — в районі Сянока та Перемишля, а також на Холмщині й Підляшші [3, с. 92].

Починали виселення о четвертій ранку, даючи лише кілька годин на збори, тому люди не встигали взяти навіть найнеобхідніших речей. Відбувалося це влітку, коли новий урожай ще не був зібраний, тому селяни просто залишали все й від'їжджали [22, с. 67–68].

Теодор Кузяк (уродженець с. Бортне Горлицького пов.): «Люде з плачом і боженьканою кляли на вози того, што найпотрібіше. Не дуже містилося на мали лемківски вози, до котрих запригано коні, воли або корови. Внет появилися “добри сусіде” — поляки, переважно жителі Цекліна, яки знали, же будут нас виганяти (хоц ми до кінця нич не знали). Пришли грабити, што лем ся дало — і хлопи, і баби» [14, с. 4].

«Плач люди, жінок, діти старців не даст ся забути. [...] При хыжах остали лем голодны псы и коты як сторожы вшыткого, што оставляли их господарє» [5, с. 8].

Усі операції з виселення українців відбувалися за одним сценарієм. У кожному повіті було по кілька збірних пунктів, куди зганяли населення з навколишніх сіл для реєстрації. Кожен отримував т. зв. «переселенський документ» специфічного кольору, щоб депортованих на місці нового поселення легше було відрізнити від добровільних переселенців-поляків. Це свідчило також і про міру їхньої лояльності до Польської держави. Часто українцям змінювали імена та прізвища з українських на польські.

Анна Кертичак (уродженка с. Вербиця Рава-Руського пов.): «З Рудка зробили Рудек, з Палюшка — Палюшек, з Левка — Левко, з Хийжого — Хижи і так далі» [6, с. 74].

Значна частина українських переселенців пройшла через тюрми та концтабори, тому тема неволі доволі поширена в усних оповіданнях-спогадах. Нелюдські знущання слідчих під час допитів, шок від побаченого в концтаборі, душевний стан в'язня — головні мотиви подібних меморатів. Гелена і Шимон Бвоншчаки розповідають: «Najgorszy był postój w Jaworznie. Doszło tam do wielkiej tragedii. [...] Najbardziej z naszych bliskich pobili Jana Czarniańskiego. Straszne było także to, że jego mały, około trzynastoletni syn, Teodor, musiał być przy tym i patrzeć, jak katuja tatę. Teodor musiał ojca myć i polewać zimną wodą. Dla każdego byłoby to straszne przeżycie, a dla małego chłopca tym bardziej». («Найгірша була зупинка в Явожно. Там сталася велика трагедія. [...]

Найсильніше з наших близьких побили Яна Чирнянського. Жахливо й те, що його малий, тринадцятирічний син Теодор, мусив бути присутнім при тому й дивитися, як катують батька. Теодор мусив мити батька і поливати крижаною водою. Кожному було би важко таке пережити, а малому хлопцю тим паче» [33, с. 38].

Наслідки переселень у рамках акції «Вісла» були трагічними. Виселення проходило насильницькими методами воєнного стану [21, с. 130–131], до того ж у період жнив. Мандрівка під наглядом військових до залізниць, довготривале очікування потягів, холод та голод, відсутність санітарних умов — усе це призводило до різноманітних захворювань та смерті [13, с. 90]. З розповідей Нісевича (уродженець с. Добра Ярославського пов.): «Пізно ввечері дійшли ми до Лішави. Сиділи там на луках два тижні під військовою сторожею... Нарешті вивезено всіх до Залужа, куди звозили вже людей з цілої околиці. Зробилося там страшне людське муравлище, кожен старався якось здобути харчі, не втратити корови, уникнути арешту, утриматися цілою родиною. Усі були нервові і непевні, не мали де скритися, були під голим небом, огорожені колючим дротом. На хворих і старих не звертали вже уваги. Не можна запалити вогню, щоб зварити їсти, не вільно вийти за огорожу, нема де справити потреби, ні одного лікаря чи санітара. Ввесь санітаріят — наш Сян, до його берегу був доступ» [1].

У розповідях переселенців окремим епізодом виділяється опис дороги на північно-західні землі. Тут увага слухача акцентується на способах приниження людської гідності. З оповідання в оповідання повторюються прикметні штрихи «переселенського» побуту: «телячі» вагони, нестерпна спека, зумисна нестача води та харчів, постійні перевірки і т. ін. Короткими односкладними реченнями, «телеграфним» стилем передано жахіття подорожі в таких оповіданнях.

Володимир Кохан (уродженець с. Фльоринка Новосондецького пов.): «27 czerwca

1947 zabrali nas do Grybowa, tam nocowaliśmy na dworcu, a potem jechaliśmy w wagonach. Jak ktoś trafił do odkrytego — to bajka, jak do zakrytego — to się dusił, ale jak przyszła ulewa... Z jednej strony jechały kozy, krowe, owce, z drugiej — ludzie. My, chłopcy, nad krowami prycze mieliśmy i tam urzędowaliśmy, ale młodzi byliśmy, to nam nie robiło różnicy. Starsi ludzie płakali, biedowali». («27 червня 1947-го забрали нас до Грибова, там ми ночували на вокзалі, а потім їхали у вагонах. Як хтось попав до відкритого — то казка, як до закритого — то задихався, але як почалася злива... З одного боку їхали кози, корови, вівці, з другого — люди. Ми, хлопці, над коровами нари мали і там ми розмістилися, а що молоді були, то нам було байдуже. Старші люди плакали, бідували») [33, с. 53].

Саме лише примусове переселення українців не давало польській владі гарантії їх швидкої денационалізації. Тому було запроваджено додаткові форми репресій. Так, обов'язковими умовами для депортованого українського населення було проживання не ближче, ніж за 30 км від прикордонних зон, за 10 км від приморських зон і за 20 км від воєводських міст [23, с. 139]. Кількість переселенців в одному повіті не мала перевищувати 10 % загального населення [26, с. 203]. Однак з огляду на те, що депортація охопила значно більшу кількість населення, ніж планувалося, ці розпорядження не завжди виконувалися. Крім того, українське населення не мало права змінювати місце проживання, вільно пересуватися та повертатися на батьківщину.

Прибувши проти власної волі на колишні німецькі землі, українські переселенці, серед яких було 95 % селян, опинилися у вкрай важкому матеріальному становищі. Господарства на землях, куди їх переселили, були переважно напівзруйнованими й потребували капітального ремонту. Через їх недостатню кількість в одне господарство поселяли по кілька родин. Так, польський дослідник С. Стемпка пише, що часто українська родина із 6–10 осіб жила в одній кімнаті, а іноді просто на поверсі [31, с. 100]. На це також вказують і свідчення пе-

реселенців. Ярослав Зарічний (уродженець с. Корні Томашівського пов.): «Деякі сім'ї втиснено по дві-три до одного будинку або "докватеровано" до осілих тут у 1945–1946 роках польських родин, які вже були повними панями» [10, с. 55].

Теодор Кузяк (уродженець с. Бортне Горлицького пов.): «Порозміщено нас в будинках-руїнах (вишабруваних і здемолюваних "gospodarzami" з-за Бугу), без дверей, вікон і підлоги, з порозвалюваними печами, дірваними дахами. Привитали нас рої комарів, яки кусали неможливо. За радом мами, назберав я якийсь сьмітя і підпалив, помогло, бо комари диму не люблять» [15, с. 5].

Варто зазначити, що частина переселенців, попри категоричну заборону, таки зважилася повернутися додому. Іноді люди поверталися до рідного краю на возах і навіть пішки, проте все закінчувалося повторною депортацією. Легальна можливість повернення з'явилася тільки під час «гомулківської відлиги», та зважаймо, що то були лише поодинокі випадки.

Польська влада виділила кошти українським родинам на ремонт житла, закупівлю продовольства тощо, однак ця допомога була дуже незначною і повністю не вирішувала проблем. Крім того, українське населення жило надією на швидке повернення і часто відмовлялося від ремонтів та фінансової допомоги.

Семен Мадзелян (уродженець с. Більцарева Новосондецького пов.): «За наші обсіяні і посаджені поля від держави ми всього дистали: в транспорті одну вязанку сіна на родину (при ній і коза, би здохла за 8 днів в дорозі), а в осени — 100 kg жита і 50 kg пшениці на засів. [...] Перед Риздвяними Святами — по 20 kg кукурузяної муки на родину, але ей ніхто не їв, бо була стухла, гірка, і скормили ми ей курками. То була вся поміч» [6, с. 30].

Після завершення операції «Вісла» почалося приховування доказів присутності українського етносу на південно-східних землях Польщі. Перш за все постраждали пам'ятки української культури — сакральні будівлі, цвинтарі, хрести, архіви, музеї, бібліотеки,

українські назви сіл і вулиць, також повністю були знищені (руйнувалися, засаджувалися лісами) сотні українських сіл. Багато церков було замінено на костели або інші об'єкти громадського користування (магазини), що супроводжувалося цілковитою руйнацією їхніх інтер'єрів та облаштування.

Йосип Жарко (уродженець с. Ляхава Сяноцького пов.): «По моїм селі Ляхаві залишився тільки спомин. Минуло кілька літ від виселення й поляки засадили на наших полях ліс, щоб не залишилося ні сліду від "бандеровської столиці". Наші люди їздять до свого села-лісу й шукають старих стежок та каменів по рідних хатах» [6, с. 403].

Йосип Лапчук (уродженець с. Корчмин Рава-Руського пов.): «У селі Корчмин нема тепер ні одної особи української національності. Церква знищена, ще стоїть. Села не пізнати. Зі старих хат сліду нема. Уціліли лише криті бляхою, а таких було шість. Кладовище зарощене кущами. Пам'ятники на могилах частинно поперевертані. Огорожа розібрана» [6, с. 318].

Ситуація, у якій українці змушені були жити в Польщі, не сприяла збереженню національної самосвідомості, духовної спадщини, релігії, мови предків [11; 19]. Оповідним зразкам, у яких ідеться власне про переселення 1947 року, зокрема, якщо це розгорнуті, багатоепізодні розповіді, характерний мотив благополучного життя в українському селі в Польщі до початку переселення спершу в 1945–1946 роках і пізніше — в 1947-му. Так, варто зазначити, що у значній частині представлених текстових зразків оповідачі порівнюють життя «тут на вигнання» із життям «там у горах» [18, с. 13]. Наведемо типові фрагменти оповідань: «У нас люде дуже добрі були, у нас люде таки були, же вони ся всі разом бавили, усі в купі завжди робили, спільно працювали» [6, с. 223]; «Byliśmy bardzo zadowoleni z naszego życia. Szczególnie z tego, że mieliśmy własną cerkiew. Nie każda wioska ją miała». («Ми були дуже задоволені своїм життям. Особливо тим, що

мали свою власну церкву. Не кожне село її мало») [33, с. 33].

Мотив приниження українців є одним з найпоширеніших у фольклорній прозі про переселення 1947 року. Так, задля здійснення основної мети акції «Вісла» — колонізації переселенців — Громадська міліція та Служба безпеки в ПНР вела масове спостереження за українцями. Інколи доказом прояву українського націоналізму було прилюдне вживання української мови. Українці перебували під пильним наглядом польської влади, не мали права збиратися гуртом, на ніч змушені були завішувати вікна [24, с. 183].

Зауважимо, що в багатьох оповіданнях респонденти, згадуючи про стосунки з представниками інших національностей, насамперед з поляками, часто представляють їх у порівнянні: майже завжди як дружні до переселення та переважно, але не завжди, ворожі після нього. Наприклад: «W naszej wsi mieszkało dwóch Polaków. Reszta — wszystko Lemkowie. Ale ci Polacy po naszymu mówili, po lemkowski. Chodzili i do cerkwi i do kościoła. [...] Dobrze ze sobą żyliśmy. Nie było żadnych konfliktów przed wojną». («У нашому селі мешкало двоє поляків. Усі решта — лемки. Але ці поляки розмовляли по-нашому, лемківською мовою. Ходили і до церкви, і до костьолу. [...] Добре між собою ми жили. Не було жодних конфліктів перед війною») [34, с. 58], «Mieszkali wśród nas Polacy i Żydzi, którzy mieli gospody i sklepy. Wszyscy żyliśmy w zgodzie». («Жили серед нас поляки і євреї, які мали господарства й магазини. Усі жили в згоді») [34, с. 106]. І для порівняння наведемо приклади оповідей про події після переселення: «Polacy wyzywali nas: "O! Ukraińcy! Banderowcy przyjechali!" I bili nasze krowy». («Поляки обзивали нас: "О! Українці! Бандерівці приїхали!" І били наших корів») [34, с. 20]; «А в Грибошичах, там нарід був недобри, [...] там биво тяжке житте, наші люде потерпіли страшне» [9] або: «Dużo tu już Polaków było, kiedy przyjechaliśmy. Dobrze nas przyjęli. Nikt nam nic nie mówił. Może niektórzy byli źle do nas nastawieni, ale ogólnie w porządku było».

(«Дуже тут багато поляків було, коли ми приїхали. Добре нас прийняли. Ніхто нам нічого не казав. Може, деякі були вороже до нас налаштовані, але загалом усе було в порядку») [34, с. 60]; «Можна сказати, там, в Легніце, там биво добрі» [8].

Пропагуючи тезу про однонаціональну Польщу, з метою чого засоби масової інформації про національні меншини не згадували, центральна влада в Польщі тривалий час ігнорувала українців. Українське населення було позбавлене культурних та освітніх товариств, права користування рідною мовою та права задовольняти свої релігійні потреби у власному обряді [29, с. 174].

Почуття мовної єдності є одним з найвагоміших факторів національної ідентифікації [2, с. 112–113], а можливість спілкуватися — основною передумовою соціально-психічної згуртованості. Рідне слово і до сьогодні є мобілізуючим фактором соціальної та культурної єдності українців Польщі. Попри розпорощення і брак можливості вивчати рідну мову, більшість українців у Польщі рідною мовою вважають саме українську (понад 93 %). Але значно менше їх спілкуються українською вдома (73 %). Найгірша, проте, ситуація з поколінням, яке народилося на засланні, — лише частина його розмовляє рідною мовою [7, с. 110]. Як бачимо, тут виразно простежуються наслідки багаторічного розпорощення етнічної спільноти.

Міхал Хавран (уродженець с. Мохначка Новосондецького пов.) про це розповідає так: «Mało które dziecko umie teraz po lemkowski, choć oboje rodziców pochodzi z Lemków, to mówią po polsku. Mam tu po sąsiedzku Siwca co te Watry organizuje, to u niego dzieci po polsku mówią, choć on do cerkwi chodzi i dzieci czasem przychodzą i żona na wszystkie wielkie święta jest w cerkwi». («Мало яка дитина зараз вміє лемківською мовою розмовляти, хоча батьки походять з лемків, проте розмовляють польською. Я маю тут сусіда Сівца, що ці Ватри організовує, то в нього діти польською говорять, хоч він до церкви ходить, і діти часом

приходять, і дружина на всі великі свята в церкві») [33, с. 63].

Рідна мова була усунута зі щоденного розмовного обігу і в кращому випадку залишилася тільки в релігійному житті. Таким чином, для молодого покоління чи не єдиною сполучною ланкою з мовою предків стає церква. Тому багато молодих українців у Польщі українську мову розуміють, проте не в змозі нею розмовляти. Значна частина досліджуваних нами оповідань засвідчує низький рівень знання рідної мови молодшим поколінням.

Богдан Сівець (уродженець с. Луги Стшелецько-Дрезденецького пов.): «Z żoną mówię po polsku. Czuję pewien niedosyt mówienia po lemkowski. Do dzieci staram się zwracać po lemkowski. Tylko że to jest już inne pokolenie. Rozumieją wszystko, ale nie zawsze mówią. Ja też na przykład lepiej potrafię wypowiadać się w języku polskim, lepiej mi się precyzuje myśli w tym języku, ale czuję się lepiej, mówiąc po lemkowski. Pewnie dlatego odczuwam taki głód lemkowski, że dokoła wszędzie jednak język polski panuje». («З дружиною розмовляю польською мовою. Мені не вистачає лемківської мови. До дітей я стараюсь звертатися лемківською мовою, але то вже інше покоління. Розуміють все, проте не завжди говорять. Я також, наприклад, краще вмію висловлюватися польською, мені легше формулювати думки цією мовою, але почуваюся краще, коли розмовляю лемківською. Напевно, тому відчуваю такий голод до лемківської мови, що всюди панує польська») [33, с. 82–83].

До 1952 року діти переселених українців не мали можливості вивчати українську мову в школах, тоді як німці, євреї, а пізніше й греки та македонці мали свої школи. Українська молодь не вивчала літературу та історію України. Влада не опікувалася правами української етнічної меншини, а навпаки, прагнула до нівелювання відмінностей і повної її асиміляції з польським населенням. Діти української національності були записані в шкільних журналах як поляки. Українці, які підтримували стосунки один з одним, побою-

ючись репресій, уникали підкреслювати свою відмінність.

Лише з 1956 року почалося організоване вивчення української мови шляхом створення спеціальних осередків у Польщі [20]. Саме тоді виникало Українське суспільно-культурне товариство, яке опікувалося забезпеченням освітніх і культурних потреб українців.

Релігія була однією з важливих сфер, яка живила українство. Греко-католицька та православна церкви відіграли значну роль у житті українців Польщі після акції «Вісла». Не випадково окремий цикл становлять усні народні оповідання переселенців, присвячені релігійній тематиці — зміні чи забороні віросповідання, розбудові або — у переважній більшості — знищенню церков і сакральних пам'яток тощо.

Єдиним надійним захистом національного духу українців у Польщі, центром не тільки релігійного, але й національного та культурного життя були греко-католицька і православна церкви. Тож не дивно, що зміну віросповідання часто ототожнюють зі зміною національної належності.

Варто зазначити, що греко-католицька церква й після 1946 року, тобто від часу, коли вона формально перестала існувати в місцях переселення, продовжувала відігравати важливу роль у житті українців. Уже в перші дні після переселення священики спонтанно, без формальних дозволів надавали поміч і морально підтримували потерпілих під час організованих молитов [13, с. 88], відправляли служби Божі, проводили обряди хрещення тощо [16, с. 61].

Польська дослідниця М. Кміта також стверджує, що польська влада добре розуміла важливість церкви у формуванні й підтримці національної свідомості, духовної та матеріальної культури українців [28, с. 190–198]. Власне, церква була єдиним місцем, де можна було вільно розмовляти, молитися, співати рідною мовою, і не лише під час літургії, як зауважує молодше покоління українців [27, с. 203]. Ось що розповідає Анна Гарбера (уродженка с. Мохначка Новосондецького пов.): «Na zachodzie początkowo chodziliśmy

do kościoła do Dobięgniewa. Nie mogliśmy tak bez niczego, bez kościoła nawet żyć, jak tu przyszlśmy. Nie było nic, to chociaż do kościoła. W domu się też chodziło do Krynicy. Jak się mleko sprzedało, to się szło do kościoła. Nie widziałam różnicy. Modliłam się też w Krynicy w kościele. Mi bez różnicy. Jest jeden Bóg». («На заході спочатку ми ходили до костьолу в Доби́гнев. Ми не могли так без нічого, без костьолу навіть жити, як сюди прийшли. Не було нічого, то хоч до костьолу. Вдома також ходила до Криниці. Як молоко продаси, то йдеш до костьолу. Я не бачила різниці. У Криниці я теж молилася в костьолі. Мені однаково — Бог є один») [33, с. 66].

Аналізуючи тематику усних оповідань українців Польщі, маємо звертати особливу увагу на ідентифікацію оповідачів з «домашнім (прирученим) простором» — краєвидом «локальної вітчизни», з тим місцем, де вони народилися, яке пам'ятають з дитинства. Адже саме дитячі та юнацькі роки, сповнені гострого почуття першовідкриття, чутливого пізнання світу й самопізнання, найчастіше відтворюються емоційною пам'яттю на схилі віку, наповнюють спогади особливим теплом, роблять високопоетичною кожну згадку про цей неповторний, здебільшого щасливий час. Кожний епізод юності стає часткою особливого виду людської пам'яті, у якій зафіксовано все, що формує поняття «батьківщина». Так, значна частина оповідачів, причому не лише старшого віку, які добре пам'ятають переселення 1947 року, але й молодшого віку, які були дітьми або знають про переселення лише з розповідей старшого покоління — ідентифікують свою «малу вітчизну» з місцем народження, з місцем, де вони самі або їхні батьки провели своє дитинство та юнацтво, з певним географічним та матеріальним середовищем: горами, річками, будинками, церквами, могилами тощо.

Анджей Адамівич (уродженець с. Луги Стшелецько-Дрезденецького пов.) розповідає: «Ojczyzna jest tam, gdzie się człowiek urodził, z kim przebywał. Ja urodziłem się tutaj, ale nie wiem, czy można powiedzieć, że moją ojczyzną jest

Polska. [...] Na pewno, ze względu na korzenie, ojczyzną będzie Łemkowszczyzna». («Батьківщина там, де людина народилася, з ким перебувала. Я народився тут, але я не знаю, чи можна сказати, що Польща — моя батьківщина. [...] Напевно, з огляду на походження, моєю вітчизною буде Лемківщина») [33, с. 110].

З-поміж багатьох елементів, що становлять зміст локального простору, найважливіше місце належить родині, дому та найближчому оточенню, які завжди формували певну твердиню локальних регіональних цінностей. Саме вони зберігали та передавали наступним поколінням історію і пам'ять про предків.

Ось оповідь Стефана Філяка (уродженець с. Луги Стшелецько-Дрезденецького пов.) із цього приводу: «Łemkowszczyzna to dla mnie tereny moich dziadków, rodziców, góry. Tam, gdzie rodzice się urodzili, gdzie wracają myślami. Wiadomo, że każdy jest zachwycony miejscem, w którym spędził dzieciństwo». («Лемківщина — це для мене терени моїх дідів, батьків, гори. Місце, де народилися мої батьки, куди подумки повертаються. Відомо, що кожний захоплений місцем, де провів своє дитинство») [33, с. 92–93].

Варто зазначити, що неабияку цінність для людини становить релігія. Більшість оповідачів ідентифікує себе з певним сакральним простором, а також акцентує увагу на релігійних почуттях, які були винесені з батьківського дому. Сакральні знаки є важливими елементами українського краєвиду «малої вітчизни» в Польщі, що свідчить про міцно вкорінену релігійну традицію українців Польщі.

Марія Адамівич (уродженка с. Луги Стшелецько-Дрезденецького пов.): «Czasami myślę o cerkwiach, o kapliczkach, które stoją tam przy drogach. Bardzo to przeżywam i dopiero teraz rozumiem ojca — za czym tęsknił. Tam był kawałek ich ojczyzny». («Часом думаю про церкви, каплички, які стоять там при дорогах. Дуже переймаюсь тим і тепер розумію батька — за чим сумував. Там була частина їхньої вітчизни») [33, с. 88].

Отже, «мала вітчизна» є однаково реальним як географічним і соціально-культурним

простором, так і символічним місцем. Простір «малої вітчизни» не обов'язково має відповідати адміністративно-територіальним мемам гміни, міста або села. Це простір без виразно визначених меж, істотну роль у його конкретизації виконує суб'єктивна свідомість людей, які з ним ототожнюються. Простір «малої вітчизни» — це місце важливого досвіду й особистих переживань її жителів, формування їхньої біографії, це світ, з яким зрослося їхнє життя і з яким їх часто пов'язують сильні емоційні почуття.

Українське суспільство після виселення 1947 року втратило всі умови для поступального культурного розвитку. Для створення нової культурної ідентичності українці потребували територіальної ідентифікації, проте вона залишилася за сотні кілометрів позаду. Єдиним можливим виходом для українців було повернення на рідні землі, однак більшість із них з різних причин залишилися на місцях виселення. Творення нового суспільно-культурного порядку спиралося на тугу за минулим культурним простором. Покоління, що не знало і не пам'ятало життя на батьківщині, отримало від старшого покоління нову уявну безтериторіальну тотожність. На основі розповідей про «дім» створюється нова регіональна культурна ідентичність, пов'язана з новою територією поселення, яку молодше покоління називає «домом». Як бачимо з представлених оповідань, явище т. зв. тимчасового «засидження» переходить в укорінення.

Тож частина усних наративів присвячена саме втраті почуття колишньої батьківщини, висловленню свого світовідчуття тими, хто разом з переселенням віднайшов батьківщину на новому місці. Аналіз змісту оповідань свідчить, що значна частина українців має нині чималі світоглядно-емоційні труднощі. З їхніх свідчень випливає, що деякі переселенці знайшли нову вітчизну. Це переважно стосується молодшого покоління, яке виросло або народилося вже на нових землях. Іншу групу становлять оповідачі, які не можуть визначитися, називаючи одразу дві — «малу» вітчизну та «ідео-

логічну». Таким прикладом може слугувати Марія Тутко (уродженка с. Бжоза Стшелецько-Дрезденецького пов.): «Z Łemkowszczyzną i z górami jestem bardzo związana, ale raczej w sensie duchowym, niż nakazu powrotu tam. Może gdybym miała możliwość pracy w górach. [...] Dla naszego pokolenia to chyba naturalne, że nasze miejsce jest tutaj, gdzie się urodziłyśmy. [...] To problem wielu narodów — określić gdzie jest ich dom. Mimo, że nasze korzenie są w górach, ten dom został w pewnym sensie przeniesiony tutaj i istnieje na w miarę trwałych fundamentach: tutaj jesteśmy, tu tworzymy, tu mamy swoją rodzinę». («Із Лемківщиною та з горами я дуже пов'язана, але швидше в духовному сенсі, ніж у сенсі повернення туди. Хіба що мала б можливість працювати в горах. [...] Для нашого покоління — це, очевидно, природно, що наше місце там, де ми народилися. [...] Це проблема для багатьох народів — визначити, де їхній дім. Хоча наше коріння в горах, наш дім, у певному розумінні, перенесено сюди, і він існує на досить міцному фундаменті: тут ми є, тут творимо, тут маємо свої родини») [34, с. 178–179].

Підсумовуючи тематичний аналіз оповідань-спогадів, можемо побачити, що найвиразніше в аналізованих текстах прослідковуються три тематичні групи спогадів: опис перебігу переселення 1947 року, проблема збереження національного духу, або ж ідентичності, та тема «малої» і «великої» вітчизни.

Усні народні оповідання відіграють важливу роль документальних свідчень. Так, описи процесу депортацій, експліковані в текстах, дають підстави стверджувати, що відбувалася вона переважно насильницькими методами і у вельми нецивілізований спосіб. Аналіз змісту текстів дає можливість виявити також причини виселення: оповідачі розрізняють офіційну версію, яка значно гіперболізувала участь українців в УПА та їхню боротьбу проти Польщі, і реальну, приховану версію, яка полягала в реалізації ідеї однопонаціональної Польщі, у прагненні асимілювати українське населення.

Важливим тематичним акцентом усних наративів є проблема національного самоус-

відомлення, болючого для переселенців питання власної ідентичності: більшість із них вважають себе громадянами Польщі, розрізняючи «малу» і «велику» вітчизни. Стан національного самоусвідомлення, який можемо змоделювати на матеріалі текстів оповідань, підтверджує, що головну, приховану спершу доктрину, яка лежала в основі акції «Вісла» — побудова однопольської держави Польщі — її авторам вдалося з роками втілити в життя. Адже переважна більшість переселенців, особливо молоде покоління, народжене на

західних землях, не вкладає кардинально негативних конотацій у поняття «велика» батьківщина. «Малу» ж вітчизну воно воліє зберігати як міф, казку, як частину пам'яті про своє українське коріння, яка, утім, нині є живою.

Пам'ять про своє українське походження, чому значною мірою сприяє функціонування зібраних нами усних оповідань, є важливим чинником свідомості особи і спільноти, який може дати поштовх до трансформації, до відродження, плекання української культури в польському контексті.

1. Акція «ВІСЛА» 28 квітня – 28 липня 1947 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ethnos.lemky.com/2007/05/26/akcja_vsla_28_kvtnja__28_lipnja_1947_r.html.

2. Борисенко В. До проблеми етнографічного вивчення Холмщини і Підляшшя / В. Борисенко // Світовий конгрес українців Холмщини та Підляшшя (Львів–Холм, 17–21 вересня 1994 року). – Л., 1996. – С. 110–113.

3. Вахніна Л. К. Сучасне побутування українського фольклору в Польщі / Л. К. Вахніна // Фольклор українців поза межами України: зб. наук. статей. – К., 1992. – С. 92–100.

4. Гоч Ф. Асиміляція: винародовлення і польонізація лемків у Польщі / Ф. Гоч // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2002. – № 1–2–3. – С. 33–36.

5. Гоч Ф. 1947. Рік страшний, трагічний для лемків / Ф. Гоч // Наше слово. – Варшава. – 2009. – № 27 (2709). – С. 8.

6. Гук Б. Пропам'ятна книга «1947» / Б. Гук. – Варшава : Тирса, 1997. – 647 с.

7. Заброварний С. Ставлення переселенців з операції «Вісла» до своєї національної тотожності / С. Заброварний // Фольклор українців поза межами України: зб. наук. статей. – К., 1992. – С. 101–112.

8. Записано 15 липня 2011 року від Капельюх Анни, 1929 р. н., уродженки с. Смерековець Горлицького пов.

9. Записано 9 липня 2011 року від Криницької Марії, 1927 р. н., уродженки с. Нижня Мохначка Новосондецького пов.

10. Зарічний Я. З-над Солокії до Балтики / Я. Зарічний // Український альманах. – Варшава, 2006. – С. 55–57.

11. Клоковська А. Види українства в світлі автобіографій / А. Клоковська // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2002. – № 4–5–6. – С. 92–102.

12. Кобилко Я. «Не дамось!» Початки організованого українського життя на Венгожівщині –

Гіжиччині 1947 року (Спогад Івана Павлика) / Я. Кобилко // Наше слово. – Варшава, 2010. – № 28 (2762). – С. 9.

13. Колянчук О. Холмщакі та підляшчуки на Вармії і Мазурах / О. Колянчук // Український альманах. – Варшава, 2006. – С. 87–97.

14. Кузяк Т. Трагічні роки Бортного (депортація села 1947) / Т. Кузяк // Ватра. – 2007. – № 2 (57). – Рік XVI. – С. 4–5.

15. Кузяк Т. Трагічні роки Бортного (депортація села 1947) / Т. Кузяк // Ватра. – 2007. – № 3 (58). – Рік XVI. – С. 4–6.

16. Марчак В. Виникнення й перші роки діяльності УСКТ у Сяноці / В. Марчак // Український альманах. – Варшава, 2004. – С. 59–65.

17. Мишанич С. В. Усні народні оповідання. Питання поетики / С. В. Мишанич. – К. : Наукова думка, 1986. – 327 с.

18. Морох Ю. Моє повертання / Ю. Морох // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2001. – № 8–9–10. – С. 12–19.

19. Ожеховський А. Що далі з нашим українством? / А. Ожеховський // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2002. – № 1–2–3. – С. 37–47.

20. Сирник М. Українське шкільництво у Польщі після 1947 року – штрихи до історії / М. Сирник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Україномовні_школи_в_Польщі.

21. Щерба Г. Історична правда про переселення українців з Холмщини в 1944–1947 рр. У спогадах самих переселенців з відстані 50 років / Г. Щерба // Світовий конгрес українців Холмщини та Підляшшя (Львів–Холм, 17–21 вересня 1994 року). – Л., 1996. – С. 119–131.

22. Щерба Г. Проблеми українсько-польських переселень у 1944–1948 роках у світлі соціологічних досліджень / Г. Щерба // Українська діаспора. – К. ; Чикаго, 1993. – № 3. – С. 63–74.

23. Cependa I. Polityka władz PRL wobec ukraińskiej mniejszości narodowej w latach 1944–1989 / I. Cependa // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Warszawa, 2002. – № 13–14. – S. 133–146.

24. Drozd R. Akcja «Wisła» a kwestia ukraińska w Polsce / R. Drozd // Pamiętny Rok 1947 / pod red. Marii E. Ożóg. – Rzeszów, 2001. – S. 175–185.

25. Hałagida I. Życie Ukraińców na ziemiach zachodnich po akcji «Wisła» / I. Hałagida // Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji «Wisła» 1947 roku. – Kraków, 1997. – S. 37–48.

26. Heiger M. Osiedlenie ludności ukraińskiej w województwie gdańskim w ramach akcji «Wisła» / M. Heiger // Pamiętny Rok 1947 / pod red. Marii E. Ożóg. – Rzeszów, 2001. – S. 201–208.

27. Kmita M. Cerkiew greckokatolicka w życiu Ukraińców w Polsce po akcji «Wisła» 1947 roku / M. Kmita // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Kraków, 1997. – T. V–VI. – S. 203–209.

28. Kmita M. Wpływ akcji «Wisła» na życie kulturalne ukraińców w PRL / M. Kmita // Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji «Wisła» 1947 roku. – Kraków, 1997. – S. 185–211.

29. Racki A. Ewolucja zmian w świadomości i języku Ukraińców Warmii i Mazur w latach 1947–1993 / A. Racki // W kręgu kultury ukraińskiej. – Olsztyn, 1995. – S. 173–182.

30. Rozłubirski E. Głos w sprawie oceny tzw. «akcji Wisła» (przedruk z «Tygodnika Popularnego», № 27 (654), 6.VII.1997 r.). / E. Rozłubirski // Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939–2004. – Warszawa, 2004. – S. 319–323.

31. Stępa S. Mniejszość ukraińska – problem powrotu do rodzinnych stron (1947–1959) / S. Stępa // Przegląd Humanistyczny. – Warszawa, 2006. – № 1 (394). – S. 99–112.

32. Szawłowski R. Akcja «Wisła» w świetle prawa / R. Szawłowski // Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939–2004. – Warszawa, 2004. – S. 221–242.

33. Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Ługów i okolic / pod red. M. Szyszko-Grabana, A. Szyszko, ks. A. Grabana. – Strzelce Krajeńskie, 2004. – T. 1. – 151 s.

34. Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Brzozy i okolic / pod red. M. Szyszko-Grabana, A. Szyszko, A. Rydzanicz, ks. A. Grabana. – Strzelce Krajeńskie, 2004. – T. 2. – 280 s.